

De gamle stengærder - og vort ansvar for dem

Provst J. EXNER

Fig. 7.

Det rigtige stengærde er opbygget af ensartede store, ukløvede sten i en højde af ca. 170 cm. Hvirring kgd., Skanderborg amt. (foto T. M.)

Fig. 8.

Indenfor muren er placeret 2 træækker, den ene evt. bestemt til fældning. Imidlertid blev begge træækker fældet i vinteren 1965 (ved en fejltagelse??!!)

Det er klart, at der skal være et hegn omkring kirkegården – dels for at markere kirkegårdens grænser, og dels for at værne om dens fred. De krav, der må stilles til kirkegårdens hegn, kan i denne forbindelse samles i følgende to punkter:

1. Hegnet skal være *solidt*, jvfr. den kgl. anordning af 20. april 1953 om kirkegårdene § 12, stk. 1: „Om kirkegården skal der være et forsvarligt hegn“. Det må altså ikke være et hegn, der let går i forfald eller lader sig rende over ende. Hegnet skal både være uigennemtrængeligt og uoverstigeligt for løsgående kreaturer og samtidig effektivt kunne modstå tidens tand. Ellers kan hegnet ikke på passende måde værne om kirkegårdens fred.
2. Den ovennævnte § i den kgl. anordning siger dernæst om hegnet, at det skal være „*passende til anlæggets karakter*“. Til en smuk kirkegård hører selvsagt også et smukt hegn. Det vil sige, at det skal passe naturligt ind i omgivelserne og landskabet og danne en smuk overgang mellem omgivelsen udenfor og den kirkegård og kirke, der ligger indenfor samtidig med, at hegnets selvstændige funktion og præg kommer til sin ret. I denne forbindelse er det overordentlig vigtigt at gøre sig klart, at når det om hegnet hedder, at de skal være passende til *anlægget karakter*, da tænkes der på, at hegnet skal svare til kirkens og til kirkegårdens særlige karakter som den kristne menigheds begravelsesplads – altså til stedets værdighed. Det må jo ikke glemmes, at hegnet hører kirken og kirkegården til, og at det derfor skal udgøre en harmonisk enhed med dem begge, hvor alt jo hører sammen lige fra alter og til hegn. Hegnet låner sin funktion fra kirken og kirkegården. Det er sat til på hamonisk måde at danne det synlige skel og det stærke værn mellem det, der er indviet og det, der er udenfor. Det er dette, der bevirker, at man kan tale om „kirkelige“ hegn.

De hegn, der bedst tilfredsstillende de ovennævnte krav, er de middelalderlige stengærder og mure. I det følgende vil jeg begrænse mig til at sige lidt om stengærderne – de stablede stendiger. Lad mig begynde med at citere, hvad bogen „Kirkegården – et kirkeligt anliggende“ siger om disse: „Mon alle i vore dage ret forstår, hvilken skønhedsværdi disse gamle stendiger rummer? De store, tunge sten, mossets og lavets grå farve og

digets kraftige linier – alt dette smelter jo på en forunderlig måde sammen med både kirkebygningen, kirkegårdens træer og landskabet, så helhedsbilledet bliver forunderligt skønt. Det skulle derfor være indlysende for alle – ikke mindst for menighedsrådene – at disse gamle stendiger skal vi bevare og værne om. At lade dem gå i forfald er et sørgeligt tegn på manglende ansvarsfølelse og pietet overfor både kirkegården og vore fædres værk, og at sløjfe dem er intet mindre end styg vandalisme.“ Imidlertid er det en kendsgerning, at mange af vore gamle stengærder henligger i et større eller mindre forfald som tegn på manglende ansvarsfølelse og pietet overfor kirkegården og vore fædres værk! Man lader det gå på bedste beskub! Og årsagerne hertil kan være mange. Lad mig nævne nogle af dem:

- a. Der er den gængse slendrian, som ikke tager det så nøje med det ansvar, der er betroet En som medlem af et menighedsråd.
- b. Denne slendrian kan have sin rod i magelighed. Man gider ikke have det besvær at få orden i tingene og rette på indtrufne skader.
- c. At de gamle stendiger får lov til at gå i forfald kan dog også skyldes en manglende sans for, hvad der er smukt eller grimt. Så kan det, der er både grimt og mispylder omgivelserne, få lov til at henligge som en skamplet for både kirken og kirkegården, uden at man kan se det. Men andre kan se det, og de tænker deres derved.
- d. En del af det nævnte kan henføres til det alvorlige faktum, at man ikke har kærlighed hverken til Guds hus eller den kirkegård, der er den kristne menigheds hvilested indtil opstandelsens morgen.

Med alt det, der her er sagt, må det dog også med glæde erkendes, at mange menighedsråd virkelig sætter deres stendiger i stand, når stenene er skredet ud eller diget mere eller mindre er sunket sammen. Men man ved ikke, *hvordan* det skal gøres, og heller ikke den mand, som man får til at reparere diget, ved det. Og *så kan resultatet blive, at det istandsatte stendige er blevet mangefold grimmere end det dige, der var gået i forfald!* Utallige eksempler kan nævnes herpå!

Det er ikke mindst som følge af denne uvidenhed og dens følger, at disse linier skrives.

Skal et stengærde repareres eller omsættes ordentligt – det vil sige både holdbart og smukt – er det ganske nødvendigt, at man kender den teknik, hvorefter man i middelalderen stablede digerne. Det er denne teknik, man atter må anvende for at bringe digerne tilbage til deres oprindelige skønhed, og jeg skal i det følgende gøre rede for den, således som den også omtales i Kirkeministeriets cirkulære om vedligeholdelse og omsætning af stengærder af 9. april 1965. Følgende må herefter iagttages:

1. *Kun større sten må anvendes.* Det er imidlertid lettere sagt end gjort, men alligevel rigtigt. I vore forfædres tid var der ikke smalhals på store marksten. De lå spredt i landskabet og var let tilgængelige modsat nu, hvor de fleste store sten er sprængt itu og anvendt til de mange store vejarbejder i vor tid. Skal det koste noget at få store sten fremskaffet, må man såvidt det overhovedet er muligt ikke vige tilbage for omkostningerne. Et stendige, der er stablet af mange små sten har ikke den samme stærke karakter som diget, der er stablet af store sten.

2. *Stenene må absolut ikke kløves.* Sker dette, vil det uvægerligt gå ud over et stablet diges naturlige præg, idet kløvede sten jo i denne forbindelse må regnes for lemlæstede sten. De kløvede sten vil heller ikke kunne give diget den smukke fordeling af lys og skygge som de runde sten giver. Og digets markante præg vil også derved gå tabt.
3. *De største sten skal lægges nederst,* og stenenes størrelse aftrappes derefter. Digets holdbarhed vil i høj grad være afhængig af dette, idet de store sten lettere vil kunne bære de mindre end omvendt, og dette vil atter forringe faren ved, at stenene skrider ud.
4. *Stenene lægges i muld eller ler med den bredeste runding udadvendt og med skridretning ind mod digets kerne.* Dette vil være af største betydning både for stengærdets skønhedsvirkning og for dets holdbarhed. Det er en selvfølge, at hvis stenene ikke bliver lagt med skridretningen indad, men udad, vil stenene snart skride ud og arbejdet være omsonst. At lægge stenene med den rette skridretning er en kunst for sig, som kræver både megen erfaring og stor omhyggelighed. Men den uerfarne arbejdsmand skænker ikke dette forhold nogen større tanke, og derfor bliver også arbejdet derefter – og en skønne dag skrider diget ud!
Den uerfarne arbejder viser også sin ukyndighed derved, at han, for at hindre at stenene skrider ud, lægger små kløvede flikker eller småsten mellem de sten, som diget skal stables med. De kløvede flikker kan fuldstændig ødelægge et stablet diges skønhed og må derfor være bandlyst. De er *ikke*, nødvendige, når stenene bliver stablet rigtigt! Husk altså denne regel:
5. *Stenflikker mellem stenene skal undgås.*
6. *Også mørtel (cement) som bindemiddel mellem stenene skal undgås.* Som regel er det ikke nødvendigt at anvende dette bindemiddel, som den ukyndige arbejder holder så meget af. Hermed være ikke sagt, at der ikke gives ganske særlige tilfælde, hvor mørtelen som bindemiddel må siges at være nødvendig. Men dette er de få undtagelser. Skal mørtel anvendes, må det være en uomgængelig betingelse, at mørtelen ikke bliver synlig mellem stenene.
7. Hvis *nye stablede stendiger* skal opsættes, må det endelig tilstræbes, at de kommer *kirkegårdens oprindelige dige så nær som muligt* både hvad højde, bredde og øvrige struktur angår. De brede diger er langt kønnere end de smalle og kan stables med større soliditet end de sidstnævnte. Under alle omstændigheder bør intet dige være mindre end 100 cm. højt og med en bredde af 80 cm. foroven og ca. 100 cm. ved terræn.
8. Alt det nævnte kan sammenfattes i dette: *de stablede stengærder, som vi har ansvar for, må ikke være ringere end vore forfædres!* Og de mænd, som vi betror at reparere vore stengærder, må omhyggeligt rette sig efter den teknik, der her er blevet gjort rede for, *efter studier i marken*, og som nu er blevet nedfældet i cirkulæret af 9. april i år.

Et par ting mere: sørg også for, at stengærderne er under regelmæssig tilsyn. Cirkulæret siger, at gærderne bør efterses hvert forår og efterår. Dette bør betragtes som et mindstemål af eftersyn. Hertil må så tilføjes, at såfremt man opdager, at sten er skredet ud af diget, bør det omgående repareres – retableres for at bruge et teknisk udtryk.

Og sluttelig: når fædrene ikke sparede nogen møje eller noget offer for at give kirkegården det rette hegn, bør heller ikke vi gøre det. Alt det, der har med kirken at gøre, og det har jo kirkegården, bør vi omfatte med vor varmeste kærlighed. Men kærligheden er intet værd, dersom den ikke kan ofre for det, den holder af!

Redaktionen skal tilføje, at ovennævnte cirkulære er blevet til på grundlag af studier i marken, som vort medlem af hovedbestyrelsen, provst J. Exner har foretaget.

Cirkulære om fældning af træer ved kirker og på kirkegårde

(Til stiftsøvrighederne)

Fra nogle af de kongelige bygningsinspektører har ministeriet modtaget underretning om, at det gentagne gange er konstateret, at der er foretaget fældning af store og smukke træer ved kirkerne og på kirkegårdene, endogså blot med den begrundelse, at man ønsker at undgå arbejdet med fjernelse af nedfaldne blade. Bygningsinspektørerne har udtalt deres betænkelighed ved sådanne træfældninger, hvorved der gøres indgreb i karakteristiske træk i billedet omkring kirkerne.

Efter at ministeriet i denne anledning har brevvekslet med Danmarks Provsteforening, skal man herved anmode menighedsrådene om at vise varsomhed med hensyn til fremsættelse af forslag om fældning af træer ved kirkerne og på kirkegårdene. Man henviser i denne forbindelse — foruden til det ovenfor anførte — til bestemmelsen i § 2, stk. 4 i kongelig anordning af 20. april 1953 om kirkegårde, hvorefter kirkebestyrelsen bør våge over, at der ikke ved unødigt stærk indgribende ændringer af beplantningen på og ved kirkegården sker nogen skade i forhold til den betydning, som kirken og kirkegården har for det omgivende landskabs skønhed.

Man finder endvidere anledning til at indskærpe, at der i alle tilfælde kræves provstiudvalgets samtykke til fældning af de på kirkegården stående træer, samt at der, forinden der foretages indgreb i gammel træbestand i større omfang, yderligere kræves ministeriets godkendelse, jfr. ovennævnte anordnings § 7, stk. 1. Det fornødne antal eksemplarer af nærværende cirkulære vedlægges til omdeling blandt stiftets provstiudvalg og menighedsråd.

Kirkeministeriet, den 13. april 1962.

Bodil Koch.

| *A. Siersted.*

Træerne på landsby- kirkegårdene

*Hævearkitekt m. d. h.
TORBEN MICHELSEN*

Fig. 9.
*En ny træække er plantet
udenom kirkegården i en afstand af
ca. 12 m til afløsning
af den indre træække.
Bodilsker, Bornholms amt.
(foto T. M).*

Siden landsbykirkerne blev opført i middelalderen har de omkrænsende kirkegårde været meget trærige. Kirkerne blev ofte bygget på rydede tomter i lysninger i skoven, der dengang dækkede største delen af landet. Først efter udskiftningen i 1815 vendte billedet i landskabet sig: Kirkerne lå nu ikke mere i hvert sit rum i skoven; store dele af skovarealerne erstattedes af agerland og overdrev. Skoven „trak sig sammen“ i fritliggende klumper. Landsbykirkerne lå nu frit, ofte på bakketoppe og